

מכתלי בית הדין

תשובות אקטואליות
בענייני חושן משפט
על הפרשה

גיליון שכ"ח, פר' ויגש תשפ"ו

משולחנו של הגאון
רבי מנחם מנדל
פומרנץ שליט"א
ריש מתיבתא 'עוז והדר'

שליחות שהסתיימה בנזק

שסז) מביא תשובת מהר"ם מרוטנבורג שדן באב ששלח את בנו בשליחות, ונתפש, ואין לו ממון לבן, וכתב שהאב חייב לפדותו מצד חיוב צדקה שכל הקרוב קרוב קודם בחיובו לפדות, ואין לאב רשות להעשיר את עצמו ולהפיל את בנו על הציבור שהם יפדוהו. ועוד שמאחר שהבן הלך בשליחות האב, הרי שהאב שאל את גופו של הבן למלאכתו, והדין הוא ששואל חייב באונסים, ולא רק לשלם אלא גם להוציא ממון מכיסו כדי לבטל את האונס. וסיים שאמנם צריך עיון לדינא האם ניתן לחייב את האב לפדות את בנו משום ששאל את גופו למלאכתו, אמנם זה פשוט שכופים את האב לפדותו משום חיוב צדקה המוטל על הקרובים והאב קודם לכולם.

ובהגהת מרדכי (בבא מציעא סוף רמז שנט, תסא) כתב בתורת ודאי שיש דין שאלה בגופו של השליח, אך כתב לחלק בין שליח שכיר לשליח חנינם. שאם השליח הלך בשכר ונתפס שלא מחמת שליחותו, אין על המשלח לפדותו. אך אם נעשה שליח ב'חנינם', כהאי גוונא חייב המשלח לפדותו, כי ניתן להחיל דיני שאלה על גופו של אדם. וכתב שאף על פי שאין בגוף האדם דין גניבה ואבידה ממש ולכן שליח שנשכר בשכר ונתפס על ידי גויים בדרגת אונס של גניבה ואבידה, המשלח פטור מלפדותו, מכל מקום שליח שנשלח בחנינם הוא כשואל ושייך אונס באדם וחייב לפדותו, וכלשון הגמרא (סנהדרין ב:) 'מה לי חבל בגופו מה לי חבל בממונו'.

לשיטת המרדכי, כששולח אדם שליח לפעול עבורו, הרי זה כאילו עושה פעולה ב'כליו' - אם בשכר, הרי הוא כשוכר. ואם בחנינם, הרי הוא כשואל, ושואל חייב באונסין, ומכאן שחייב על נזקיו.

העולה להלכה

נמצא שלדעת הרשב"א והרא"ש, בעל הבית פטור תמיד מנזקי ממונו של שלוחו, והרא"ש הוסיף לבאר שפטור גם על נזקי גופו שהרי לא שייך חיובי שמירה או שאלה על גוף האדם. אבל לדעת הגהות מרדכי, אם השליח עשה בחנינם, דינו כשואל גופו של השליח וחייב השולח אף באונסין.

הרמ"א (סימן קעו סעיף מח) הביא את שתי הדעות: מי ששולח חברו בעסקיו ונתפס, יש

חלים רק על מי שהזיק בעצמו או על ידי ממונו, והרי כאן המשלח לא הזיק, ולא הגיע נזק לשליח מחמת פשיעת המשלח. הרשב"א הדגיש כי הדבר פשוט אף יותר כאשר השליח הוא שכיר, שהרי הלך בשכרו, וכדברי הכתוב (דברים כד טו) 'ואליו הוא נושא את נפשו', כלומר, על השכר הוא הסכים לקחת סיכון, כפי שדורשים חכמים (בבא מציעא קיב.). 'שעל שכרו זה עלה בכותל ונתלה באילן', ובכלל סכנת נפשו הכניס עצמו מחמת שכרו. והביא דוגמא ממי ששכר אלו פשוטים הם, והביא דוגמא ממי ששכר נפח לעבודתו ויצא גץ מתחת הפטיש והדליק גדיש של הנפח, וכי יוכל לתבוע את בעל הבית לחייבו מפני שהמלאכה הייתה עבורו.

הרשב"א סיים שם שאפילו נאמר שהנזק נגרם בעקבות השליחות, מכל מקום אין זה אלא גרמא בנזיקין ופטור. וכל שכן בשותף ההולך בפרקמטיא, שכל אחד הולך לשם רווח ממונו, ואין השותפות מחייבת בשמירת הגוף או בממון חוץ מממון השותפות.

שותף שפדה את שותפו

בדומה לכך, מצינו שנשאל הרא"ש (שו"ת כלל פט אות ד) בעניין שותפים אחים, שאחד מהם נשבה והשני פדאו מכסף השותפות, ולאחר מכן מת הפודה ואלמנתו תבעה להשלים לה את סכום הפדיון ממעות השותפות. ופסק הרא"ש שהדין עם האלמנה. וביאר הטעם, מפני שלא נתחייב האחד לפדות את השני. אף ששותפים הם כשומרי שכר זה לזה, זה נאמר רק בעסק הממון. ב'שמירת הגוף', כל אחד אחראי לגופו ואינו חייב בשמירת חברו. ועל אף שהשותף שפדה לא חשב לתבוע במהלך ימי חייו, עדיין אין בכך הוכחה שמחל על הכסף, ויתכן שהתכוון להמתין עד שעת חלוקה, ולכן יכולה האלמנה כעת לדרוש את הכסף.

הרא"ש סיים בהקשר רחב יותר: אף שבשאלה רגילה השואל ממון חייב באונסין, מכל מקום השואל גוף חברו לעשות לו מלאכתו, אינו חייב באונס גופו, אם נשבה או נשברה רגלו במלאכתו.

שיטת המרדכי לחייב בשליחות חנינם

לעומת זאת, המרדכי (בבא מציעא רמז

ר' אהרן צבי רייכנברג, סוחר ספרים ירושלמי, נדרש בדחיפות לחתימה על מסמך בבני ברק הקשורה לעסקה גדולה עם בית דפוס ותיק. מחמת טרדותיו הרבות, פנה אל שכנו הקרוב - ר' יצחק מאיר אונגר, אברך צעיר - וביקש ממנו לעשות עמו חסד ולנסוע במקומו לחתום על המסמך.

יצחק מאיר, איש חסד וחובב שמחות, שמח על ההזדמנות וקיבל את השליחות, שכן תכנן לנצל את שהותו בעיר כדי לקפוץ ולברך חבר קרוב בחתונה שהתקיימה באותו ערב. עלה לרכבו, מכתב ייפוי הכוח בידו, והחל במסעו.

והנה, בעודו נוסע בכביש המפותל במורדות ירושלים, התנגס לפתע אופנוע חולף ברכבו, שרט את דלתו האחורית והותיר בה שקע גדול, מבלי לעצור כלל. האופנוען נעלם באופק מבלי להותיר עקבות. איש לא הספיק לרשום את מספרו.

יצחק מאיר המשיך בדרכו, השלים את שליחותו נאמנה, ואף נכנס לחתונה לשמוח עם רעיו. אולם בלבו קינן צער: רכבו הפרטי ניזוק בצורה ניכרת, ותיקון כזה כרוך בהוצאות מרובות.

תוך התלבטות והרהורים שאינם פוסקים, פנה ר' יצחק מאיר לברר האם ר' אהרן צבי, השולח, חייב להשתתף עמו בהוצאות הנזק שנגרם לרכבו, מאחר שכל יציאתו לדרך הייתה בשליחותו? או שמא כיון שהנזק נגרם שלא מחמת עצם השליחות אין לשולח כל אחריות?

תשובה

פטור המשלח מנזקי השליח

הרשב"א נשאל (שו"ת הרשב"א המיוחסות להרמב"ן סימן כ) על מי שנגרם לו נזק בממונו מחמת שליחות שעשה עבור שולחו, או שהעלילו עליו מחמת השליחות והפסיד ממון, האם המשלח נדרש לשלם את נזקי השליחות. שאלה דומה נשאלה שם בעניין שותף שהיה הולך ב'פרקמטיא' (-מסחר) ונתפס על ידי ליסטים יחד עם הסחורה, אם השותף השני מחויב לפדותו.

הרשב"א השיב כי אין המשלח חייב בתשלומי נזק השליח. זאת משום שדיני תשלומי נזיקין

אומרים דאם הלך בשבילו בחינם חייב לפדותו, דהוי ליה עליו כשואל שחייב באונסין. ויש חולקין. כאמור, הגהות מרדכי שחייב בשליחות בחינם נחלק בדבר עם הרא"ש שפטרם בכל אופן.

חובת השמירה

בנתיבות המשפט (סימן קעו ס"ק ס) כתב שאם נשכר השליח כפועל שעובד לפי שעות, הרי יש עליו שם עבד, ועבדים דינם כקרקעות שאין עליהם חובת שמירה. לעומת זאת, בשליח שהוא קבלן לבצע פעולה מסוימת, בזה מצינו בדברי הסמ"ע (סימן רכו ס"ק נט) שדינו שונה, שהרי קבלן אינו דומה לעבד, ומשכך אינו נידון כקרקע, ולפיכך נתחייב עליו מדיני שמירה.

קבלן בשכר

עוד כתב הנתיבות שגם קבלן אינו נידון כשואל למשלח אלא אם כן עושה בחינם. ולכן אם השליחות היא בתמורה לשכר, אם נזדמן לשליח אונס על גופו, מעין אונס של גניבה, לא שייך לחייב את המשלח, כי בגוף האדם אין דין גניבה ואבידה. רק אם שליחותו הייתה בחינם, אזי נחשב כמי ששאלו ונעשה שואל עליו וחייב באונסין, וכמבואר חילוק דין זה בהגהות המרדכי גופא.

עם זאת, גם באופן של שאלה, אם מסר המשלח לשליח חפץ להוליר, הרי שבשעה שהשליח מתחיל את מלאכתו הוא 'עוסק בשליחות המשלח', ואפילו לא מסר בידו כל חפץ מאחר וציווהו לעשות דבר מה, הרי הוא עוסק במלאכת בעל הבית, ואם כן הוא ככל שואל בבעלים עמו שפטור מאונסין (סימן שמ סעיף א). ובהכרח שהגהות מרדכי סבר כדעת מקצת הראשונים (שיטה מקובצת ב"מ צד:). שהשליח נשאל למלאכת המשלח מיד כאשר הסכים לעשות השליחות, עוד קודם שהתחיל את השליחות עבור המשלח בפועל, ונמצא שבשעה שנתחייב המשלח בשאלת השליח אין השליח עדיין במלאכת המשלח, ואין כאן פטור של 'בעליו עמו'.

ומכל מקום העלה הנתיבות בדבריו כי עיקר הדין המטיל חיוב על המשלח חל רק בעניין שלא נגרם הנזק מחמת הדרך שנשלח בה. שכן, דעת המחבר (סימן שמ סעיף ג) שאם שאלו ללכת למקום מסוים ובאו שם ליסטים, הרי זה נחשב כ'מתה מחמת מלאכה' והמשלח פטור בכל אופן, ודווקא לדעה הנוספת שהביא הרמ"א (שם) חייב בכחאי גוונא. ומפאת כל זה סיים הנתיבות: 'ואין להוציא ממנו נגד כל הני דעות שהבאתי'. ובחידושים (שם ס"ק פה) כתב כדבר פשוט שהעיקר כשיטת החולקים שפטור על אונסי השליח.

כשהשליח יוצא גם לצורך עצמו

בשו"ת מהרי"ק (שורש קנה) נשאל אודות ריב על ספר שנלקח באלכסנדריא על ידי עלילת מכס משמעון, שהיה שליחו של ראובן. ראובן טען ששמעון נעשה עליו שומר שכן, ואילו שמעון טען שרק הציע לראובן לשאת את הספר עמו ולמכרו עבורו תוך כדי עסקיו

האחרים. תבע שמעון מראובן על אשר נתפס בשעת שליחותו על ידי גויים.

בתשובתו ביאר מהרי"ק שודאי אף למה שדן מהר"ם מרוטנבורג שכאשר השליח עושה שליחותו בחינם דינו כשואל את גופו וחייב המשלח באונסין, זה דוקא באופן שבו גוף השליח שואל למשלח, אבל שמעון הליכתו הייתה בעיקר לצורך עצמו ולא לצורך המשלח. לפיכך, אין לומר שבגין טובת ההנאה המזדמנת נעשה הגוף שואל למשלח.

כאשר השליח נהג שלא כשורה

בשו"ת גור אריה יהודה (זולקוה תקפ"ז, חו"מ סימן יח) הובא סיפור של משלח שהזהיר את שלוחו שלא לשבת על העגלה הטעונה על גשרים ומעברות מים. באחד הגשרים השליח נדרם ולא זז מן העגלה, ובשל כך נפל מהעגלה ונטבע. המשלח שאל אם הוא מחויב לקבל תשובה (לעשות כפרה). והשיב לו כי אף לדעת הפוסקים (באר שבע סנהדרין זה:; שו"ת צמח צדק סימן ו; שו"ת יד אליהו סימן כח), ששליח שנהרג בדרך חייב המשלח לקבל תשובה, זה דוקא כשנהרג מחמת שליחותו, אבל אם מת מיתת עצמו, לא מצינו שחייב המשלח תשובה. וכתב שם כי באמת החוש והשכל מעידים שאין המשלח מחויב לקבל תשובה כשמת השליח מיתת עצמו, שכן חיוב התשובה הוא רק כשניתן לומר שעל ידו נענש השליח, שהרי כל הדרכים בחזקת סכנה והשטן מקטרג בשעת הסכנה, כמו שדרשו במדרש (בראשית רבה צא ט) על דברי יעקב (בראשית מב לח) 'וקרהו אסון בדרך', שיתכן שאין להולך מספיק זכויות כדי להינצל במקום הסכנה. אבל אם מת השליח שלא מחמת הדרך המסוכנת, אין בזה אשמה על המשלח, כי מלאך המות מה לי הכא ומה לי התם. ובנידון הנזכר, שהמשלח הזהירו שלא ישב על העגלה כשהיא עוברת על הגשרים, השליח עצמו עבר על דבריו והתחייב בנפשו, והוי כמת מיתת עצמו ואין המשלח צריך לקבל תשובה. וסיים שם, כי מכל מקום ראוי לו לקבל עליו קצת תשובה.

וכתב שם גם לבאר מדוע חשש יעקב לאסון בדרך ולא חשש מהסכנה בבית פרעה מלך מצרים. זאת משום שבדרך השטן מקטרג, אך אצל מלכים נאמר (משלי כא א) 'לב שרים ומלכים ביד ה'', ואין שם סכנת אסון.

נזק בממון

אמנם בנידון דידן יש לעיין לכאורה מצד נוסף, שכן סוף סוף לא ניזוק השליח בגופו ממש אלא בממונו. ומעתה יתכן שאין לומר בזה שנעשה המשלח כשואל או כשוכר, שהרי כל עיקר החיוב שנתבאר לעניין גוף השליח הוא משום שגוף השליח כמו שואל למשלח, וטעם

זה אינו שייך כלפי הממון.

בשולחן ערוך (סימן קפח סעיף ו) פסק כדעת הרשב"א והרא"ש, שמי שנגרם לו הניזק בממונו מחמת שליחות שולחו, או שהעלילו עליו מחמת השליחות והפסידוהו ממון, אין המשלח חייב לשלם את נזקו. והרמ"א שם ציין לעיין בדבריו לעיל גבי מי שהלך חברו ונתפס, ששם הביא שתי דעות אם חייב המשלח לפדותו. וביאר הסמ"ע (שם ס"ק יא) שיתכן כי דוקא לגבי נזקי גוף נחלקו, כי יש מקום לומר שהגוף עצמו נחשב כשואל למשלח, ולכן יש מן הפוסקים שכתבו שחייב לפדותו. אבל בנזקי ממון של השליח, נראה שהכל מודים שהמשלח פטור, ולכן לא כתב הרמ"א כאן שיש חולקים. נמצא לפי זה, שאם ניזוק השליח בממונו, אף המרדכי שמחייב בנזקי גוף, מודה שבנזקי ממון הוא פטור.

ולפי זה בסיפור שלפנינו, מאחר שנעשה הנזק ברכבו של השליח, אף לשיטת המרדכי אין מקום לחייב את המשלח, למרות שהשליח נסע גם בשליחותו, ואין לומר שבשליחות לחתום שאל גם את הרכב של השליח, שהרי השליח יכל לנסוע בכמה דרכים אחרות כדי לחתום, והמשלח לא שאל את הרכב עבור החתימה. ובפרט שכבר נתבאר במהרי"ק שכאשר השליח הולך גם לצורך עצמו, אין לומר שנעשה גופו שואל למשלח, וממילא אינו בכלל דיני שאלה שעליהם בנוי חיוב המרדכי.

סיכום שיטות הפוסקים

לסיכום הדברים: כאשר ניזוק השליח בדרכו, לדעת הרשב"א והרא"ש המשלח פטור תמיד, ולדעת הגהות מרדכי המשלח חייב, לפי שדינו כשואל את גוף השליח, ומהר"ם מרוטנבורג מסתפק בדבר. אולם גם לדעת הגהות מרדכי חיוב זה מוגבל בכמה תנאים: א. דוקא בקבלן ולא בפועל שהוא כעבד והוקש לקרקע שאין עליו דין שמירה. ב. דוקא בקבלן חנם, שאז חייב באונסין, אבל בשכר פטור, כפי שכתב הנתיבות. ג. דוקא כשהשליח הולך לצורך המשלח בלבד, שאז יש מקום לראותו כשואל, אך לא כשהלך גם לצרכיו. ד. דוקא כשהשליח לא היה במעמד של בעליו עמו. ה. ולא עוד אלא שאם ההיזק נחשב כמתה מחמת מלאכה, גם בזה פטור. ו. וכל זה כשניזוק השליח בגופו, אבל אם ניזוק בממונו, כתב הסמ"ע שיתכן שלכולי עלמא פטור המשלח.

וגם בלאו הכי, כבר העלה הנתיבות שאין להוציא ממנו בכל אופנים אלו. ובבית מאיר (אבן העזר סימן פ סעיף יז) כתב שדברי המרדכי אינם הלכה, ובשו"ת חכם צבי (הנוספות סימן ד) כתב שמסתבר כשיטת הרשב"א והרא"ש, שהמשלח פטור מכל וכל.

